

על טיפה אחת

א

שיחת־החולין הקטנה, שהשמיע ש"י עגנון בסדר־החגיגה של מתן־פרסי־ישראל, היתה כחטיבה של חמדה, שהנאת־שומעיה ממנה ובה — ועדות לכך פרצי־הצחוק של קהל־המסובים, שגלי־הראדיו הוליכום על פני הישוב ומחוצה לו, ונלוו להם פרצי־הצחוק של רבבות־מאזינים. אולם לאחר שנהנינו וצחקנו כנפשנו, חובה היא שנקיים בחינת שיחת־חולין של תלמידי־חכמים צריכה לימוד; ואם של תלמידי־חכמים כך, של אלופי־חכמים לא־כל־שכן. ודין שנודה, כי כבר ראשית־הלימוד מחייבתנו בבירור של מדרש־פליאה. ודאי משעשועי־ההומור הוא, אם המספר ביקש להספיק להם לדייניו חיזוק לפסק־דינם, שאפשר להם שיתרצו אותו בחמישים שנות כתיבתו בלשון־הקודש. כמותו כמותו יודעים יפה־יפה, כי הדיינים היו מתקשים בתירוצים שלא לפסוק כדרך שפסקו, ודיה כל תחנה ותחנה בדרך הארוכה של חמישים שנות יצירתו כדי זכות־הפרס המפאר את חג־תקומתנו, ביחוד שכלל־היצירה, על תחנותיה, ניתן לנו זה מקרוב מתן־מישנה, היא מהדורת כתביו החדשה והמחודשת. עצם־העובדה, כי הכתבים האלה, שנחשבו לנו, במידת־אמנותם ודרכה, כתכלית־השלימות, נראו בעיני מחברם טעונים הגהה ושכלול, ללמדנו כי יש שלימות מפנים לשלימות, ולהראותנו כיצד היא נדרשת הלכה למעשה — עצם העובדה הזאת קובעת פרס לעצמה. ולא בלבד מבחינתה שלה, אלא גם מבחינה אחרת — באוירה, האופפת את מדינתנו מעברים, באוירה של מחזיקי־טובה־לעצמם ובעלי־שישׁו־בני־מעי, חשובה העדות הגדולה הזאת של תביעת הסולידיות הגמורה, שכשם שהיא מחייבת ספירה־של־מעלה, היא מחייבת ספירה־של־מטה. אבל דומה, כי שעשועי־ההומור חרג ממסגרתו עם נייעורו של חשבון ישן, ששטרו לא היה בריא מתחילתו, והשנים הוסיפו עליו דין פוסל ונפסל בשהייה.

אי־אז, בראשית גילוייו של המספר, נשמעה בתוך שפעת ההתפעלות וההוקרה, זעיר־שם זעיר שם הערת־הסתייגות בודדת, שנשתקעה בסמוך לאמירתה, ואילולא נתגלגל לימים פירור־הדה העמום והיתה כלא היתה, והנה בא המספר, על ספה של שנת יובלו, ושולף אותה משיכתה ועושה אותה, ואותה בלבד, מרכז־דבריו. אחת משתים אלה — או שאותה הערה נידחת שקולה בעיניו כנגד היפוכה, והוא צרור ראוי של דברי־הערכה,

הכלולים במאמרים, בקונטרסים, בספרים, בקיצור: בספרות לחקר-עגנון, — הרי שורת-הדין נותנת, שלא יפטרנה באניקדוטה, ותהא גם נחמדה ביותר, או שאותה הערה נידחת נידונית לו, כדרך שהיא ראויה להיות נידונית לו ולזולתו, כמין קוריוז שאינו מעלה ואינו מוריד — הרי שורת-הרחמים נותנת, שלא להעלותה בשעה כזאת, לא כל שכן לעשותה טבור ומרכז, שכן עצם ההעלאה יש בה אבק של התכבדות בקלונו של מי שנאחו ונתבדה.

ב

אולם משנעשתה אותה הערת-הסתייגות טבור ומרכז, אין אנו פטורים מליזקק לה, וענינה של ההערה כמין קטרוג כפול על המספר — ראשית, על מה שיש בו: לשון יראים; אחרית על מה שאין בו: מודרניות. התשובה על קטרוג ראשון היא, כי לשונו לשון מורשת היא לו, כך כתבו אבותיו ואבות-אבותיו, וספריהם מונחים לפנינו, וקל לקיים בהם ניתי ספר ונחזי. התשובה על קטרוג אחרון היא, כי המודרניות מצויה בה גם היא, ומצויה בו על כרחו, וכאן באה אותה אניקדוטה נחמדה, מעשה בחלבן, שבאו בלבו דברי-המוסר של הצדיק, ונהג חומרה בעניני מידה והקפדה בעניני טיב-החלב, וסופו תלונת-לקוחותיו על חלבו שקילקל, וסוף-סופו עצת הצדיק לפצות את עולם-השקר על דרך מהילת-החלב בטיפת-מים אחת. עוקצה של האניקדוטה הוא, כי אותה טיפת-המים האחת היא המודרניות שבסיפוריו. דוק, זה עוקצו של הנמשל, שכן מה שנאמר אחר-מכן, על הברכה האחת החלה גם על החלב וגם על המים, אם אינו בא לתפארת המליצה, הוא בא לתפארת האגדה ההרמוניסטית.

והנה כל אותו משל ונמשלו צריכים בדיקה. יפה אותה סניטה אלגנטית באותו מקטרג ובקטרוגיו הנשכחים, אלא שמאחוריה חבויה סניטה גדולה ממנה, היא סניטה ברובם של מפרשיו ופירושיהם, ביחוד בדור אחרון. אם להעמיד את טירחתם על קיצורה, הרי ניסו להוכיח, והם גם מדמים כי הצליחו להוכיח, עד מה המודרניות בש"י עגנון היא לא ספחת מאוחרת, אלא שרשה ועצמה של יצירתו. ההוכחה הזאת לא נצרכה לציונים גלויים וברורים — החל בספר-המעשים, דרך תמול שלשום, עד עידו ועינם — ציוניה נמצאו לה בכל שאר סיפוריו, והיא נושאם כאשר יהיה. המחיצה, הקיימת כביכול, בין סיפורים אלה וסיפורים אלה, והמחלקתם חלוקה של שאינם-מודרניים ומודרניים, היא להם כחלוקה של סוגים ולא של מהות. לאמור, ההבחנה בין סיפורי דור ישן וסיפורי דור חדש אינה הבחנה שבמהות, יסודות הפועלים בראשונים פועלים באחרונים, ושוני פעולתם מוכרע בכוח גורמים שבאמנות. ביחוד משנתחזור, כי לא שני דורות במיפנה-העתים, אלא מעגל-דורות שלם הוא מצע-ההדיינות היצירית של המחבר וממילא נמצאת ההבחנה היא

בטלה מאליה. הילכך ההכרה שנתגברה והוסיפה, הסתה את ההערכה לצד התפיסה, כי מספרנו וסיפורו נתגלה בהם לפנינו בן דור אחרון, חש וחי סבכיו עד עומקם, ומתירם על דרך גילומו שלו עצמו במעבה של מעגל־היסטוריה כולל. או נאמר: המדרניות היא נפש־נפשו ומיצויה בא על דרך חפירת־שכבותיו, שכבות גידולו במעגל ההוא, כדרך היורד משכבה לשכבה, ולשנונו היונקת מתחומי־השכבות האלה, היא לו לשון מחויבת, מוכרחת.

ג

והעיקר: גם הנאמן לחלוקה שבין סיפורים שאינם־מדרניים ובין סיפורים שהם מדרניים, כביכול לא מחבר אחד אלא שני מחברים לפנינו, לא יוכל, ואפילו מבחינה סטטיסטית פשוטה, להסכים לחלוקה, היוצאת מלפני האניקדוטה הנזכרת: כאן מידת חלב, כאן טיפת מים. כל־שכן מי שאינו נאמן לחלוקה זו ורואה אותה בדייה, לא בלבד משום שהוא רואה את המחבר והוא אחד, אלא משום ששוני מוחלט בין הסיפורים אינו עשוי שיתגלה אלא לעין המפוזות על גבי השטחים בלבד. כיצד ר' יודל בטלן ונכדו יצחק קומר, ושכך־שכנם ד"ר גינת ודומיהם אינם אלא ענפים שוני־גילוי של שורש שוה־מהות — היא חידת־המספר ופתרונה. קשה לומר כי האניקדוטה יש בה כאן כדי לסייע, ואדרבה יש בה כדי להטעות. כללו של דבר: משל יפה, שנרתם לנמשל לא־לו.

נמצא, כי אותה „תורה“ קטנה של המספר כשם שגלויה בה הסניטה בפלוני מבקר, שמדד לו מעט־גנות, כך סמויה מאחוריה ההתגרות ברוב מעריכיו, שמדדו לו רוב־שבת. הללו יהיו חייבים לעמוד על אמיתם, גם לאחר שהונחה לפנייהם עתה אותה אבן־נגף קטנה, כדמות הדיקלארציה המבודחת. הם יסלקו בפשיטות ויקיימו בחינת תורתו עזבו ואותו שמרו.

[י"ח אייר תשי"ד]